

Veehouders Van den Hengel en Van Oosterom gaan vooral door op ingeslagen weg

Natuur-inclusieve landbouw: boeren in dienst van de natuur

Streven naar een positieve wederkerige relatie tussen de landbouwbedrijfsvoering en natuurlijk kapitaal. Dit is de definitie van 'natuur-inclusieve landbouw'. Op verschillende manieren hebben Wim van den Hengel in Achterveld en Arie van Oosterom in Woerdense Verlaat er al ervaring mee. Lukt het hen om natuur te integreren in hun bedrijfsvoering? En wat levert het op?

Van den Hengel heeft in Achterveld een biologisch melkveebedrijf. Hij melkt 53 koeien die hij laat grazen op 23 ha blijvend grasland. Daarnaast beheert hij 18 ha hooiland van het Utrechts Landschap. 'De natuurhooi die ik ervan afhaal wordt deels gecomposteerd, samen met reststromen van het bedrijf, gesteentemeel en bemestingsproducten', legt hij uit. 'Na twee à drie weken composteren wordt het als een soort rijpe stalmest op eigen land uitgereden.' Van den Hengel heeft 172 zonnepanelen, is lid van agrarische natuurvereniging Vallei Horstee, krijgt een vergoeding voor het natuur- en landschapsbeheer op zijn bedrijf en kon zijn huiskavel vorig jaar met 2,5 ha vergroten dankzij een project dat

de Modderbeek weer laat meanderen. Er zijn natuurlijk wel voorwaarden verbonden aan de aandacht voor natuur: 'Net als in bemestingsvrije zones langs de beek, mag ik ook op het hooiland niet bemesten. Op die manier versralen gaat ten koste van het bodemleven, de basis van alles. Het is goed voor het landschap, maar niet voor het milieu.' Het hooi drukt bovendien het VEM-gehalte van de kuil, net als het gras van oud blijvend grasland. 'Gevolg is dat ik in het kader van de mestwetgeving word gecorrigeerd en extra drijfmest moet afvoeren. De gemaakte stalmest van natuurhooi moet dit gat opvullen. Gelukkig is de drijfmest die ik moet afvoeren biomest, zodat het me alleen de transportkosten kost.'

Particulier natuurbeheer

Zo'n veertig kilometer verderop, in Woerdense Verlaat, bevindt veehouder Arie van Oosterom zich in een heel andere situatie. Hij heeft in polder Wilnis Bovenlanden, onderdeel van Natuurnetwerk Nederland, particulier natuurbeheer geïntegreerd in zijn grondgebonden bedrijfsvoering. 'Ik deed al aan weidestruurebeheer, maar mijn bedrijfsvoering is nu veel 'natuur-inclusiever' – om die nieuwe term maar eens te gebruiken. Mijn eigen land heeft ook formeel de bestemming 'natuur' gekregen. Ik mag er wel drijfmest op blijven uitrijden, maar later in het jaar en minder. Op de dertig hectare die ik beheer voor Staatsbosbe-

Wim van den Hengel: 'Voor biologische melkveebedrijven zou de BEX anders moeten worden berekend.'

Arie van Oosterom met op de achtergrond enkele van de opgehoogde percelen.

heer mag ik alleen vaste mest aanwenden.' Het bedrijf van Van Oosterom ligt op de grens van Utrecht en Zuid-Holland, wat de financiële en organisatorische inbedding van zijn natuur-inclusieve bedrijfsvoering er niet makkelijker op maakte. 'Maar het is gelukt. Afgelopen winter zijn de werkzaamheden afgerond die onder andere 249 hectare nieuwe natuur heeft gerealiseerd in Wilnis Bovenlanden, inclusief 38 hectare nat schraalland. Het gevolg daarvan is onder andere dat het waterpeil in de polder structureel omhoog is gegaan. Met de grond die werd afgegraven om het natte schraalland te creëren, konden elders de laagstgelegen percelen worden opgehoogd. Van Oosterom laat een overzichtskaart zien met het mozaïekbeheer dat hij gaat toepassen op tientallen percelen met een keur aan verschillende maaidata. 'Die kaart moet zeker mee op de trekker', lacht hij. De veehouder verwacht dat door alle maatregelen, de melkproductie van zijn

koeien zal teruglopen naar 6.500 à 7.000 kg/jaar. 'Daar staat tegenover dat ik de ruimte heb om het aantal melkkoeien uit te breiden, naar tachtig à negentig. Het wordt hoe dan ook een spannend jaar. Ik mag pas na 1 juni maaien. Het wordt dus de grootste uitdaging om voldoende goed ruwvoer te winnen.'

Rust en voldoening

Een verdienmodel koppelen aan natuur-inclusieve landbouw mag niet vanzelf gaan, behalve inkomsten levert de nieuwe werkwijze Van den Hengel en Van Oosterom ook veel voldoening op. 'En rust', vindt Van den Hengel. 'Dankzij de natuurcomponent hoeft ik niet meer op het scherpst van de snede te boeren.' Van Oosterom is dat met hem eens. 'Dankzij het nieuwe, op natuurgerichte verdienmodel onder mijn bedrijf, kan ik blijven boeren op de boerderij en in de polder waar mijn hart ligt.'

Aanjager in vogelvlucht

- ≡ POP3-makelaars helpen aanvragers
- ≡ Al veel geleerd van cranberryproef
- ≡ Eerste resultaten Energieneutrale Melkveehouderij
- ≡ Emissiearm spuiten en natuurlijke vijanden ondersteunen
- ≡ Balans in de bodem is de basis

Transitie naar een duurzame landbouw is urgent en onafwendbaar

Bart Krol

De afgelopen bijna tien jaar heb ik mij, met u, ingezet voor een vitale agrarische sector. Het is belangrijk dat boeren een rendabel bedrijf kunnen voeren en dat ook andere belangen, zoals natuurbeheer, een plek hebben. Boeren in onze provincie staan daarbij soms voor grote opgaven. Daar heb ik veel respect voor gekregen: boeren is echt een werkwoord om trots op te zijn. Er kwamen complexe vraagstukken voorbij. Ganzenoverlast en faunabeheer, schaalvergroting, natuur-inclusieve landbouw om maar iets te noemen. Dit leidde soms tot stevige gesprekken, maar samen kwamen we eruit. Ik denk bijvoorbeeld aan de invoering van het Utrechtse stikstofbeleid en de PAS, om de Natura 2000-doelen te combi-

neren met de groeimogelijkheden van de veehouderij. Of aan Groot Wilnis-Vinkeveen en Noorderpark waar wij door geven en nemen mooie resultaten hebben bereikt voor natuur en water, en waar landbouw ook mogelijk blijft. En verder het Akkoord van Utrecht en natuurlijk de LaMi-projecten waaraan honderden boeren hebben meegedaan. Zo lopen we voorop met innovatie. De omslag naar een innovatie, duurzame landbouw is nu meer urgent en onafwendbaar dan ooit. Dat geef ik graag mee aan mijn opvolger Mirjam Maasdam en ook aan u!

Mirjam Maasdam

Graag neem ik het stokje over van Bart Krol. Ik dank hem voor zijn inzet en vooral ook zijn enorme betrokkenheid bij de agrarisch ondernemers. De overgang naar een innovatieve en duurzame landbouw is in volle gang. Samen met de gebiedscommissies gaan we hiermee verder. Er komt dit jaar een provinciale visie op de landbouw, die ons de knoppen geeft voor die transitie. Deels doen we dat via wettelijke mogelijkheden. Maar ook stimuleringsknoppen kunnen de omslag naar een innovatieve en een duurzame landbouw bevorderen. Succesvolle projecten als de Energieneutrale Melkveehouderij laten zien dat dit werkt. En natuurlijk spelen Gebiedscommissie

Utrecht-West en Gebiedscoöperatie O-gen een belangrijke rol.

Doel is en blijft de kwaliteiten van de natuur, landbouw, water, cultuurhistorie, landschap en recreatie in onderlinge samenhang te versterken. Zodat iedereen nu, en in de toekomst in het landelijk gebied kan blijven genieten en ondernemers blijvend een gezond bedrijf kunnen runnen. Ik heb er veel zin in om ook deze prachtige kant van de provincie beter te leren kennen en ik twijfel er niet aan dat ik velen van u ga ontmoeten. Ik kijk ernaar uit!

Paulien Keijzer en Bart Soldaat presenteren zich als POP3-makelaars

POP3-makelaars ondersteunen bij subsidieaanvragen

In de provincie Utrecht zijn er twee POP3-makelaars: een voor Programmbureau Utrecht-West en een voor Gebiedscoöperatie O-gen. Zij gaan de komende tijd bekendheid geven aan de POP3-regelingen die worden opengesteld. Daarnaast helpen zij aanvragers en brengen zij mensen met elkaar in contact voor gezamenlijke aanvragen. POP3-makelaars Paulien Keijzer en Bart Soldaat stellen zich voor.

Mijn naam is **Bart Soldaat**, sinds 2002 zelfstandig adviseur voor landbouw- en plattelandsbeleid. Ik ben al meer dan tien jaar actief in de uitvoering van het Europese plattelandsbeleid, met name in het kader van LEADER, maar ook in het begeleiden van ondernemers bij het voorbereiden en indienen van subsidieaanvragen. Sinds december 2016 werk ik een dag in de week als POP3-makelaar voor de Gebiedscommissie Utrecht-West. Ik adviseer de provincie over de invulling van de verschillende POP3-openstellingen, zodat deze zo goed mogelijk aansluiten bij wat er in de praktijk gebeurt. Daarnaast treed ik op als coach voor bedrijven en organisaties die een POP3-aanvraag willen indienen.

Mijn ambitie is dat ik meehelp ervoor te zorgen dat de POP3-middelen zo worden ingezet dat concreet wordt bijgedragen aan een duurzamere landbouw in de regio – economisch, ecologisch en sociaal. Ik ben door de week van 8.00 tot 18.00 uur te bereiken op: soldaat.bart@gmail.com of telefoon 06-21 29 29 79.

Mijn naam is **Paulien Keijzer**, boerendochter. Sinds 2005 ben ik werkzaam bij Gebiedscoöperatie O-gen (voorheen Stichting Vernieuwing Gelderse Vallei). Ik houd me bezig met allerlei landbouwprojecten, variërend van kavelruilprojecten tot de aanleg van snel internet in het buitengebied. In de afgelopen jaren heb ik veel agrarische on-

Bart Soldaat en Paulien Keijzer, de twee POP3-makelaars.

dernehmens uit Utrecht-Oost en de Gelderse Vallei begeleid bij het aanvragen van provinciale en nationale subsidies.

Voor Utrecht-Oost vervul ik de functie van POP3-makelaar. Dit doe ik aan de hand van de drie doelen van Gebiedscoöperatie O-gen voor de transitie van de landbouw:

- Innovatie en duurzaamheid stimuleren
- Moderne manieren van landinrichting ondersteunen
- Bedrijfsontwikkeling afstemmen met de omgeving

In de komende jaren zal ik me inzetten om sterke projecten in de benen te krijgen die 'ertoe doen', dus die een goede bijdrage leveren aan de gebieds- en beleidsdoelen. Verder wil ik een redelijk deel van de Utrechtse POP3-middelen beschikbaar krijgen voor projecten uit Utrecht-Oost, bij voorkeur ook verdeeld over de diverse POP-maatregelen. Ik ben maandag tot en met vrijdag te bereiken via p.keijzer@o-gen.nl of via (033) 277 63 97.

Goede aanvraag is best lastig

Een belangrijke taak van de POP3-makelaars is ondersteuning bieden bij het doen van een subsidieaanvraag in het kader van POP3. Zowel Paulien als Bart beaamt dat het doen van een succesvolle aanvraag best lastig is. Daarom de oproep aan organisaties en ondernemers die een plan willen indienen zich zo vroeg mogelijk te melden, zodat de POP3-makelaars de aanvraag optimaal kunnen ondersteunen.

Cranberryproef: pionieren met een nieuwe teelt

In het Veenweiden Innovatiecentrum in Zegveld wordt druk geëxperimenteerd met natte teelten als cranberry, lisdodde, Myscanthus en riet. Doel is de haalbaarheid van andere teelten dan gras op het melkveebedrijf te onderzoeken, omdat de bedrijven meer en meer te maken krijgen met bodemdaling.

Sommige percelen komen door onderbemaling zo laag te liggen dat ze bij robuust peilbeheer te nat worden voor beweiding en bewerking. Cranberries gedijen juist onder schrale, natte en zure omstandigheden. Bemesting is nauwelijks nodig. In het voorjaar van 2015 is de cranberryteeltproef bij het Veenweiden Innovatiecentrum van start gegaan. Er is een proefveld aangelegd van 0,2 ha om verschillende teeltmethoden met elkaar te vergelijken. Bijna twee jaar later kan worden geconstateerd dat de proef veel informatie heeft opgeleverd. Er zijn en worden verschillende manieren getest om de onkruiddruk te beperken. Er was veel belangstelling van de pers en er kwamen geïnteresseerde telers (agrariërs en anderen) langs. Er zijn studenten en vrijwilligers ingezet bij het biologisch onkruidbeheer (wieden), maar ook andere methoden van onkruidbeheer zijn getest. De praktijkproef is qua teelt erg

leerzaam en vanuit dat oogpunt 100% geslaagd. Er is zelfs een eerste ondernemer in de Krimpenerwaard gestart met commerciële teelt op maar liefst tien hectare.

Aanpassing noodzakelijk

Leerpunt in de eerste jaren was dat het proefveld te nat en koud bleef, waardoor de planten niet of nauwelijks groeiden of zelfs verdwenen. Een wijziging in het watersysteem in het voorjaar van 2016 bood onvoldoende soelaas: de planten groeiden niet. Plaggen en inundatie (korte tijd onder water zetten) heeft een negatieve invloed gehad op de draagkracht van de bodem en de waterhuishouding. De vezellaag op het veld leek een belangrijke oorzaak van de natte en koude bodem. Bovendien hield deze de grasgroei onvoldoende tegen. En op veengrond werkt aanplant in het najaar in plaats van het voorjaar waarschijnlijk beter.

Al met al reden om de koers te wijzigen: bij innovatie past ook het lef om het roer om te gooien. Begin september 2016 is besloten om van een proef van 0,2 ha een stap terug te doen naar een verkenning op kleinere schaal (0,03 ha).

Opnieuw beginnen

Er is een nieuw proefveld aangelegd op een beperkt oppervlak, met twintig plots

van 9 m² en met een breed palet aan beheersmaatregelen, gericht op het minimaliseren van de onkruiddruk. Er is een proefvak waarbij de maatregelen om onkruid te beperken vooraf zijn genomen.

En er is bij een agrariër 50 m² aangeplant in de zode zonder te plaggen, verdeeld over vier proefvakken, met elk een ander beheer.

Het Cranberry-project

Het Cranberry-project is een van de projecten uit het programma Aanpak Veenweiden. Doel van dit programma is het afremmen van bodemdaling en het optimaliseren van het waterbeheer in het veenweidengebied. Aanpak Veenweiden richt zich vooral op het ontwikkelen en in de praktijk toetsen van innovaties. De Gebiedscommissie Utrecht-West heeft het programma Aanpak Veenweiden opgesteld op verzoek van de provincie Utrecht, die € 3,5 miljoen beschikbaar stelt voor de uitvoering.

Grote verschillen in 'energievreters' tussen de bedrijven

Eerste resultaten voorbeeldbedrijven brengen energiegebruik in beeld

In het project Voorbeeldbedrijven Energieneutrale Melkveehouderij Utrecht laten drie ondernemers zien wat in de praktijk mogelijk is op het gebied van energiebesparing en duurzame opwekking van energie. In oktober zijn de eerste vaste tussenmeters geplaatst op de voorbeeldbedrijven. Op basis van de eerste cijfers worden maatregelen getroffen op weg naar energieneutrale bedrijfsvoering.

De eerste metingen laten zien waar in elk van de drie bedrijven het energieverbruik zit. Opvallend is dat de grootste energievreters per bedrijf verschillend is. Wouter Veefkind, projectleider van Projecten LTO Noord: 'Op het melkveebedrijf van familie Oskam is de verlichting een opvallend grote energieverbruiker. Bij familie Peek springt het verbruik van het watersysteem juist in het oog. En bij melkveehouder Veldhuizen is het automatisch melksysteem de groot-

ste verbruiker. Veldhuizen heeft wel een lagere melkproductie (300.000 l per jaar) dan Oskam (ca. 1.000.000 l per jaar), waardoor er geen volle bezetting is op het melksysteem van Veldhuizen en het verbruik bij hem hoger ligt.'

Ook overeenkomsten

Naast de opvallende verschillen zijn er ook overeenkomsten tussen de ondernemers. Op alle drie de bedrijven zijn de vijf grote verbruikers: melken, koelen, reinigen, verlichten en watervoorziening. Het verbruik tot nu toe is gemeten in een periode waarin verlichting het meest gebruikt wordt. In de loop van het jaar zal het verbruik voor deze post wat afnemen. In de optimale situatie is het verbruik voor verlichting gebaseerd op een heel jaar en dus ook de zomerperiode waarin de stalverlichting (bijna) niet aan is.

Eerste stappen

De komende tijd gaan de ondernemers in het project met de hulp van onafhankelijke adviseurs stap voor stap diverse maatregelen doorvoeren, om het optimale energieverbruik zo dicht mogelijk te bena-

deren. De ondernemers laten aan andere melkveehouders zien wat er mogelijk is, wat ervoor nodig is, wat het oplevert en wat het kost.

Op het bedrijf van familie Oskam wordt gestart met het verlagen van het verbruik van de compressor en de verlichting. De familie Peek zet in eerste instantie in op besparingen in het watersysteem en op dit bedrijf wordt de verlichting vervangen. Het aansluiten van een voorcoeler is de eerste stap op het bedrijf van de familie Veldhuizen.

Tussenmeter interessant

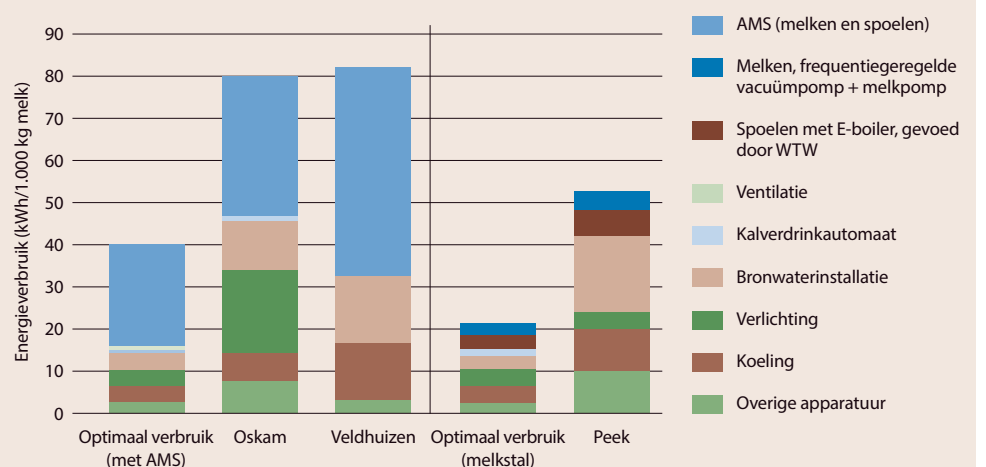
De aanschaf van een tussenmeter is een kleine investering. Voor ongeveer € 200 (excl. btw) wordt een tussenmeter geplaatst

en weet u als ondernemer precies wat een apparaat verbruikt. Greet Ruitenbergh, onafhankelijk adviseur energiebesparing van de voorbeeldbedrijven en trajectleider Energieneutrale Melkveehouderij, adviseert om bij de aanschaf van een nieuwe grote verbruiker afspraken te maken over het te verwachten verbruik en een tussenmeter te plaatsen om te monitoren of dit wordt gehaald. Denk hierbij aan een automatisch melksysteem, frequentieregeling op de vacuümpomp, een nieuw koelsysteem (of een nieuwe voorcoeler), een watersysteem, een automatisch voersysteem, nieuwe stalverlichting of een mestscheider. Volg de voorbeeldbedrijven op de voet via www.lami.nl/thema/energiemanager.

Energieneutrale Melkveehouderij

Utrecht werkt toe naar een energieneutrale melkveehouderij. Een energieneutraal melkveebedrijf verbruikt evenveel energie als het zelf uit duurzame bronnen (zon, wind of biomassa) opwekt. We laten zien dat het kan, wat ervoor nodig is, wat het oplevert en wat het kost. Ook zoeken we de verbinding met andere sectoren en partijen op het thema energie om de innovatiekracht te bundelen. De inzet is dat de melkveesector in 2020 een kwart van de netstroom verbruikt van 2014. De rest is bespaard of door de sector zelf duurzaam opgewekt.

Energieverbruik vergeleken met optimaal gebruik

Combinatie ijsaccu en zonnepanelen past in energieneutrale bedrijfsvoering

Onder de vlag van het traject 'Energie-neutrale Melkveehouderij Utrecht' (ENM), is het de bedoeling dat de Utrechtse melkveesector in 2020 75% minder stroom gebruiken dan in 2014. Bovendien wordt gestreefd naar zo veel mogelijk energieneutrale bedrijfsvoering. Net buiten de provinciegrens, in Hei- en Boeicop, blijkt een 'ijsaccu' in dat verband een aanwinst op melkveebedrijf De Groene Hofstee.

De bedrijfsvoering van de familie Kool is sinds 1996 biologisch en ook op energiegebied kan De Groene Hofstee duurzaam

worden genoemd: op het dak van de melkstal ligt circa 350 m² aan zonnepanelen die goed zijn voor een stroomproductie van zo'n 45.000 kWh per jaar. 'We wekken iets meer stroom op dan we gebruiken, omdat we geen melk- en voerrobots hebben', legt Kool uit. 'Nu is het nog aantrekkelijk om dat terug te leveren aan het net, maar over een paar jaar waarschijnlijk niet meer. Daarom zochten we naar manieren om een groter deel van onze zonne-energie op het bedrijf te gebruiken.'

Toen de melktank vervangen moest worden, kwam Kool op het spoor van de ijsaccu via Mike van der Hoorn van melk-

koelsystemenleverancier Van Winden BV. 'Energie kun je niet vernietigen, maar wel verplaatsen. Dat is precies wat een ijsaccu doet: energie verplaatsen, door haar om te zetten in ijswater dat vervolgens wordt gebruikt om de melk indirect te koelen,' licht Van der Hoorn het principe toe.

Ideaal systeem

De melkstal is voorzien van een dubbele wand. Van der Hoorn: 'Het ijswater van 0 tot 0,5°C wordt tussen die wanden doorgeleid en is in staat om de melk heel snel terug te koelen naar een veilige temperatuur van rond de 10°C en daarna door naar 3,5°C. Nadat het water zijn kou heeft afgestaan, gaat het terug naar de ijsaccu waar het proces weer van voren af aan kan beginnen.'

Van der Hoorn vindt het lastig om het energetische rendement van een ijsaccu te vergelijken met dat van een standaard koelmachine. 'Maar in combinatie met zonnepanelen is het een ideaal systeem, omdat je energie kunt omzetten in ijswa-

Arjen Kool voor de melkstal. De capaciteit van de zonnepanelen op het dak is 45.000 kWh. Links voor de stal is de behuizing van de koelmotor te zien van de ijsaccu, die zelf binnen staat.

ter op het moment dat de zonnepanelen de meeste energie opwekken: overdag.' Volgens Kool was dat de belangrijkste reden om voor een ijsaccu te kiezen. 'De zogenaamde "salderingsregeling" wordt vanaf 2020 versoerd. Met dit systeem sorteren we daar op voor. Bovendien zetten we hiermee weer een stap richting een energieneutrale bedrijfsvoering.' Zie voor meer informatie: lami.nl/thema/energiemanager.

Over De Groene Hofstee

Het biologische melkveebedrijf van de familie Kool is een maatschap van Gert-Jan en Ria Kool, hun zoon Arjen en Frits Kool, de broer van Gert-Jan. Het bedrijf ligt in Hei- en Boeicop in Zuid-Holland, vlakbij de provinciegrens met Utrecht. Er worden 95 koeien gemolken. Van de 102 ha die het bedrijf in gebruik heeft, wordt ongeveer veertig hectare beheerd voor Utrechts Landschap en Gelders Landschap. De Groene Hofstee is lid van agrarisch natuur- en landschapsvereniging Den Hâneker.

Fruitteler Uijttewaal ondersteunt natuurlijke vijanden

Insectenhotels en emissiearme spuit dragen bij aan natuurlijk evenwicht

In 't Goy heeft fruitteler Henk Uijttewaal zijn tweerijige Wanner-boomgaardspuit met reflectieschermen onlangs voorzien van nieuwe venturidoppen die de drift met 90% reduceren. Hij gaat schadelijke insecten het liefst zoveel mogelijk op natuurlijke wijze te lijf.

Het zontje van Uijttewaal vaart op zomerse dagen regelmatig met een vlot in de sloten langs zijn boomgaard en wil nog wel eens in het water belanden. De fruitteler heeft er geen moeite mee, want hij weet dat hij er alles aan doet om de

Van harte welkom

Terwijl spint vroeger een groot probleem was, hebben fruittelers tegenwoordig meer te stellen met de perenbladvlo en kevers. Om ook andere natuurlijke vijanden aan te trekken, heeft Uijttewaal vorig jaar bij Action een aantal insectenhotels gekocht. 'Solitaire bijen, oorwormen, roofmijten... ze zijn van harte welkom, als onderdeel van het natuurlijk evenwicht dat ik tussen de fruitbomen probeer te realiseren. Hun aanwezigheid is een extra reden om heel gericht te spuiten, met middelen die mijn bondgenoten in de boomgaard ongemoeid laten.'

emissie van gewasbeschermingsmiddelen naar het oppervlaktewater te beperken. Uit onderzoek van Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden blijkt ook dat het aantal zogenoemde 'normoverschrijdingen' de afgelopen jaren sterk is verminderd, mede dankzij maatregelen die voortvloeien uit een convenant met de fruitteltsector. 'Nu ik overstap van Venturi 75 naar Venturi 90-doppen, weet ik dat de drift nog meer wordt gereduceerd', legt Uijttewaal uit. 'Bovendien mag ik daardoor middelen tegen onder andere schurft en de perenbladvlo gebruiken die ik mijns inziens nog niet kan missen en die ik niet mag spuiten met Venturi 75-doppen.'

Natuurlijke vijanden

Druppels die tussen de bomen door worden geblazen, worden opgevangen door de reflectieschermen, gefilterd en hergebruikt. Uijttewaal: 'In combinatie met een gecertificeerde vul- en spoelplaats die aan de strengste normen voldoet, kan ik vol-

Henk Uijttewaal: 'Ik spuit heel gericht, met middelen die natuurlijke vijanden ongemoeid laten.'

gens mij niet méér doen om de emissie te beperken. Middelen zijn duur genoeg, dus een prettige bijkomstigheid is dat ik ze dankzij de reflectieschermen efficiënt gebruik.'

Uijttewaal teelt acht hectare peren en vier hectare appels. 'Ik ben geen biologische teler, maar streef wel zo veel mogelijk naar natuurlijk evenwicht. Tenzij het echt

niet anders kan, gebruik ik dus geen breedwerkende middelen die ook de natuurlijke vijanden van plaaginsecten doden. Zoals de oorworm. Die zet ik in tegen de perenbladvlo, het grootste probleem in de perenteelt. Ik heb zakjes met stro hangen en laat het mos op de fruitbomen zitten, omdat oorwormen daar graag onder schuilen.'

Deelnemers pilotproject drukdrains

In de polder Spengen bij Kockengen doet de familie Van Herk mee aan een pilotproject waarbij de grondwaterstand wordt gestuurd met behulp van 'drukdrains'. Op die manier kunnen in veenweidegebieden de bodemdaling worden verminderd, de draagkracht verbeterd en de gewasopbrengst verhoogd.

Het vierjarige pilotproject in Kockengen vloeit voort uit een veelbelovende proef op het Kennis Transfercentrum (KTC) in Zegveld. In polder Spengen in Kockengen doen zeven veehouders mee, waaronder Gerrit van Herk (zie kader), die dankzij de drukdrains in staat worden gesteld om 'precisiewatermanagement' toe te passen. 'De drains liggen zeventig centimeter onder het maaiveld en staan via een verzameldrain in verbinding met een pompput', legt de veehouder uit. 'Door water in en uit de put te pompen, kan de grondwaterstand op het perceel via de drukdrains worden beïnvloed. Het komt erop neer dat we de veenbodem continu vochtig gaan houden, maar ook weer niet te nat want dat zou ten koste gaan van de draagkracht en de grasopbrengst.'

Duurzaam alternatief

Zoon André en vader Gerrit van Herk hebben hoge verwachtingen van de drukdrains.

Op het bedrijf van Van Herk is 5,5 ha weiland voorzien van drukdrains, die zes of vier meter uit elkaar liggen. In totaal gaat het in polder Spengen om 55 ha.

De pompputten stellen alle deelnemers aan het pilotproject straks in staat om de grondwaterstand op de behandelde percelen actief te sturen. 'In natte perioden kan ik het waterpeil verlagen door via de drukdrains water af te voeren', blikt Van Herk vooruit. 'In droge perioden kan ik het waterpeil juist verhogen door water in de drukdrains te laten stromen. Dat komt de grasgroei en daarmee de gewasopbrengst ten

goede en gaat de inklinking van de veengrond tegen.'

Omdat hij in de Krimpenerwaard plaats moest maken voor natuurontwikkeling, verplaatste Van Herk zijn bedrijf elf jaar geleden van Ouderkerk aan de IJssel naar Kockengen. 'Dat we aan dat avontuur begonnen, was omdat we met André een opvolger hadden. Hij werkt nu nog bij een loonwerker, maar jaren geleden was al duidelijk dat hij het bedrijf later kan en wil overnemen. Mede daarom doen we nu ook mee aan dit project. Driekwart van de kosten is gesubsidieerd, een kwart betalen we zelf. Als de drukdrains

Over het bedrijf van Van Herk

In maatschap met zijn zoon André en zijn vrouw melkt Gerrit van Herk in Kockengen 55 koeien. Als het weer het toelaat, loopt het melkvee van april tot en met november dag en nacht buiten. Van Herk heeft in het waterrijke gebied een huiskavel van bijna dertig hectare beschikbaar voor het beweiden en de ruwvoerwinning. Het bedrijf is bijna zelfvoorzienend met gras; de teelt van maïs is niet mogelijk in de veenweidepolder en Van Herk koopt het ook niet in. De veehouder is aangesloten bij agrarische natuur- en landschapsvereniging De Utrechtse Venen en doet aan weidevogel- en botanisch beheer.

effect blijken te sorteren, dient zich vroeger of later de vraag aan of we bereid zijn ons overige land ook van drukdrains te voorzien. Daar hangt uiteraard een kostenplaatje aan. Hoe dat er ook uit komt te zien, in onze afweging zullen we zeker meenemen dat het bedrijf een opvolger en daarmee toekomst heeft.'

Het pilotproject is een initiatief van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden en wordt financieel ondersteund door het programma Aanpak Veenweiden.

'Balans' is sleutelwoord op evenwichtig bedrijf Jan en Conny Graveland

Als de bodem gezond is, komt de rest vanzelf

Duurzaam bodembeheer is de basis van de kringloopaanpak, die de Gebiedscommissie Utrecht-West en Gebiedscoöperatie O-gen willen stimuleren in de grondgebonden landbouw. Op hun bedrijf in Oudewater streven Jan en Conny Graveland in alle opzichten al jaren naar duurzaam evenwicht. Alles begint met een gezonde basis.

De resultaten die Graveland heeft geboekt sinds hij kort na de eeuwwisseling gegrepen werd door de kringloopgedachte zijn zonder meer indrukwekkend, te meer daar hij de resultaten cijfermatig kan onderbouwen. Dat deed hij bijvoorbeeld bij de start van 'Proeftuin Veenweiden Natura 2000', waar Graveland een van de tien pilotboeren is. 'De gezondheid van de koeien zette me op het spoor van de kringlooplandbouw,' blikt hij terug. 'Of beter gezegd: het gebrek aan gezondheid. Willen we mee in die ratrace van "meer, meer, meer", vroegen Conny en ik ons af. Het antwoord was nee. We wilden probleemloos boeren, met gezonde koeien.'

Kringloopwijzer

Uit cijfers die Graveland sinds 2009 minutieus bijhoudt op basis van de Kringloopwijzer, blijkt dat het eiwitgehalte (RE) in het rantsoen de afgelopen zeven jaar is verlaagd van 181 naar 140. 'Eiwitarm, structuurrijk', vat hij het rantsoen samen. In de periode 2009-2016 paste de veehouder ook zijn bemestingsstrategie aan: 455 kg N per hectare (waarvan 156 kg kunstmest, KAS) in 2009, ging naar 321 kg N

per hectare (waarvan 56 kg vloeibare kunstmest) in 2016. Veel meer dan voorheen beschouwt Graveland de bodem als 'de grond onder het bedrijf'. 'Ik ben er zuinig op, onder andere door te sturen op de samenstelling van de mest die ik uitrij. Het ammoniakgehalte is de afgelopen jaren sterk verlaagd. De mestput is geen afvoerput, er komt alleen mest in en ik voeg stro en steenmeel toe via de ligboxen.'

235 dagen buiten

Het streven van Graveland naar maximale beweiding resulteerde in 2016 in een record: al stripgrazend, vanwege de langgerekte percelen, liepen de koeien 235 dagen buiten. Terwijl de kwaliteit van de melk die zijn steeds robuustere koeien produceren al jaren een stijgende lijn vertoont, neemt de productie af, van 8.326 kg/koe in 2009 naar 6.990 kg/koe in 2016. Graveland: 'Uit alle cijfers blijkt echter dat de gezondheid van de dieren enorm vooruit is gegaan. Daar was het ons in beginsel om te doen. En die gezondheid blijkt terug te voeren op een gezondere bodem. Nogmaals: dat is de basis van alles.'

Conny en Jan Graveland zoeken de perfecte balans voor hun bedrijf.

In de wetenschap dat zijn veenweideland fosfaatarm is (P-AI 19), heeft Graveland voor de komende jaren drie prioriteiten geformuleerd: mineralisatie bruikbaar maken, bodemdaling verminderen en mestbenutting verhogen. In dat verband vraagt hij zich af wat stikstofkunstmest toevoegt op veenweidegrond. Het ant-

woord volgt mogelijk uit een proef die dit jaar in het kader van 'Proeftuin Veenweiden Natura 2000' op zijn bedrijf wordt uitgevoerd. 'Ik voorspel dat het weer veel meer invloed heeft dan kunstmest.' Meer informatie? Zie www.proeftuinveenweiden.nl.

Over De Grazige Weiden

In het kader van een ruilverkaveling werd 'De Grazige Weiden', de zorgboerderij van Jan en Conny Graveland, in 1993 verplaatst naar de huidige locatie aan de Hogebrug in Oudewater. Naast een melkveetak (zestig melkkoeien, ruim 26 ha land) heeft het bedrijf sinds 2009 ook een zorgtak in de vorm van dagbesteding voor jongeren met een beperking.

Terugblik op het project Duurzaam werken aan bodem en water

In Utrecht-Oost wordt al jarenlang gewerkt aan verbetering van de bodem- en waterkwaliteit. Ruim tweehonderd boeren zijn zes jaar geleden gestart om in projectverband dit doel te bereiken en tegelijkertijd te werken aan optimalisatie van hun bedrijf. Nu dit project 'Duurzaam werken aan bodem en water' bijna is afgerond, is het tijd voor een terugblik: welke activiteiten zijn uitgevoerd en wat zijn de ervaringen van de deelnemende boeren?

Eén van de deelnemers is Wim van Eck, melkveehouder in Zeist. Zijn bedrijf telt 125 melkkoeien en 51 ha land, waarvan 9,5 ha mais. Ook voor hem is de uitwisseling van kennis en ervaringen met collega's een belangrijke reden geweest om mee te doen: 'Mijn doel om mee te doen was hogere gras- en maïsofbrengsten te krijgen en minder verlies aan meststoffen om zo kosten te besparen. Wat heel leuk en nuttig was, was het vergelijken van elkaars cijfers om zo van elkaar te leren en elkaar verder te helpen met nieuwe ideeën.' Van Eck heeft vooral profijt van de toepassing van mestscheiding en het zo veel mogelijk gebruik maken van bemesting met sleepslang. Hierdoor maakt hij effectiever gebruik van dierlijke mest en beperkt hij de ammoniakuitstoot. Verder probeert Van Eck de kunstmestgift zo veel mogelijk te beperken en strooit hij de kunstmest in twee keer uit, waardoor er een hoger ruw eiwitgehalte in de graskuil ontstaat.

Uitwisseling van gegevens en ervaringen

Het project Duurzaam werken aan bodem en water is gefinancierd door Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, Waterschap Vallei en Veluwe en provincie Utrecht. Het project bestaat naast de besprekingen van de kringloopcijfers uit een brede verzameling van activiteiten. Zo is twintig hectare aan bufferzones langs watergangen aangelegd,

Een van de activiteiten in het project was graslandverbetering. Deze demonstratie van een doorzaaimachine was hier onderdeel van.

zijn in het Kromme Rijn-gebied erfscans uitgevoerd en hebben tientallen melkveehouders hun gras- of maïskuilen uitgerust met strofilters. Ook hebben melkveehouders tijdens voorlichtingsactiviteiten nieuwe kennis kunnen opdoen. Duidelijk is geworden dat contact en uitwisseling tussen de deelnemende melkveehouders bijzonder nuttig is geweest. Overzichten met kengetallen zijn met elkaar gedeeld en besproken in groepsverband.

In de volgende *Aanjager* kunt u meer lezen over alle resultaten die 'Duurzaam werken aan bodem en water' heeft opgeleverd.

Bee Deal voor Kromme Rijnstreek

In de Kromme Rijnstreek is een Bee Deal gesloten. Boeren en fruitteilers willen de leefomgeving van wilde en honingbijen verbeteren, met als doel: méér bijen. Bijen spelen immers een cruciale rol in de voedselvoorziening.

Om te zorgen dat bijen goed gedijen in de streek hebben boeren, fruitteilers, hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden en gemeenten die zijn aangesloten bij de stuurgroep Kromme Rijnlandschap hun handtekening onder deze overeenkomst gezet.

De Bee Deal tussen partijen die met elkaar in de voedings-, water- en overheidsketens zitten betekent dat zij bijvriendelijke maatregelen opnemen in de bedrijfsvoering. Boeren en fruitteilers kunnen bloeiende mengsels inzaaien langs perceelsranden en op overhoekjes en kopakkers. Windhagen langs fruitpercelen kunnen met langer bloeiende soorten worden verrijkt. Waterschap en gemeenten kunnen in hun terrein- en bermbeheer bijvriendelijker werken. Andere aangesloten partijen richten zich op voorlichting aan

Het startshot van de Bee Deal Kromme Rijnstreek: de ondertekenaars zaaien gezamenlijk een bijvriendelijk bloemenmengsel in langs de Kromme Rijn.

bedrijven en particulieren die ook kunnen bijdragen aan een betere leefomgeving voor de bij. Denk hierbij aan bijvriendelijke planten en hagen, of het ophangen van een bijenhotel. En allen kunnen bij de keuze van gewasbescher-

mingsmiddelen meer rekening houden met bijen en andere nuttige insecten. Bee Deals is een initiatief van het Centrum voor Landbouw en Milieu in Culemborg. Kijk voor meer informatie op www.beedeals.nl

Excursie 'Opslag duurzame elektriciteit'

Agrariërs en andere geïnteresseerden in de provincie Utrecht zijn van harte uitgenodigd deel te nemen aan de excursie 'Opslag duurzame elektriciteit'. Op maandag 12 juni organiseren Programmabureau Utrecht-West en Gebiedscoöperatie O-gen deze excursie naar Landbouwbedrijf De Jong in Drenthe. Hier staat de grootste installatie staat in Nederland voor de opslag van duurzame elektriciteit. Energieproductie uit zonnepanelen en windmolens gaat gepaard met pieken en dalen. Voor een stabiel energieaanbod is energieopslag noodzakelijk. Melkveehouderijbedrijven leveren gemiddeld 60% van de geproduceerde zonnestroom aan het net. Op bedrijven die evenveel elektriciteit produceren als verbruiken, loopt dit percentage op tot 70%.

De afgelopen jaren is gekeken hoe duurzaam opgewekte elektriciteit opgeslagen kan worden. Tot voor kort waren grote accu-installaties te kostbaar of te complex. Door de stroom niet alleen op te slaan, maar ook te verhandelen op de stroommarkt wordt een installatie rendabel. Bij het landbouwbedrijf van Jan Reinier de Jong staat Nederlands grootste installatie waarin zonnepanelen en accu's op elkaar zijn afgestemd (300 MW). De geproduceerde energie wordt deels verbruikt op het bedrijf. De rest wordt opgeslagen en op lucratieve momenten verkocht. Zo wordt de opbrengst per kWh verhoogd. Meer informatie en het inschrijfformulier vindt u op lami.nl/nieuws/excursie-opslag-duurzame-energie-12-juni. Of scan de onderstaande QR-code met uw telefoon. U bent van harte welkom om een dagje mee te gaan naar Drenthe!

Regelingen waar u wat aan kunt hebben!

Regeling	Omschrijving	Openstelling	Meer info
Investeringssubsidie duurzame energie (ISDE)	Tegemoetkoming aanschaf zonnepanelen, warmtepompen, biomassaketels en pellet kachels	t/m 31 dec. 2017	www.rvo.nl/subsidies-regelingen/investerings-subsidie-duurzame-energie . RVO behandelt aanvragen op volgorde van binnenkomst.
Milieu Investeringsaftrek en Willekeurige afschrijving milieu-investeringen. (Mia/Vamil)	Fiscale regeling extra aftrek bij investeringen in milieuvriendelijke technieken	Doorlopend	www.rvo.nl/subsidies-regelingen/mia-en-vamil Tel. (088) 042 42 42
Energie-Investeringsaftrek. (EIA)	Fiscale regeling (aftrek 55,5% investeringskosten)	Doorlopend	www.rvo.nl/subsidies-regelingen/energie-investeringsaftrek-eia . Tel. (088) 042 42 42
Stimulering Duurzame Energieproductie (SDE+)	Subsidie productie hernieuwbare elektriciteit: biomassa, geothermie, water, wind en zon	Tweede openstelling najaar 2017	www.rvo.nl/subsidies-regelingen/stimulering-duurzame-energieproductie-sde Tel. (088) 042 42 42
Regeling Groenprojecten	Banklening tegen lager tarief voor investeringen in energiebesparing of -opwekking	Doorlopend	www.rvo.nl/subsidies-regelingen/regeling-groenprojecten
Betalingskrediet landbouw	Borgstellingskrediet voor de landbouw (BL). Rijk staat borg voor deel van de bedrijfsfinanciering.	t/m 31 dec 2017	www.rvo.nl/subsidies-regelingen/borgstellingskrediet-voor-de-landbouw-bl
Garantiefonds Energie	Hulp bij procesondersteuning/financiering collectieve energieprojecten	Doorlopend	G.T.Dorigo@amersfoort.rabo-bank.nl www.economicboardutrecht.nl/garantiefonds-energie

Met Postcoderoosregeling samen energie opwekken

Samen met uw 'buren' investeren in duurzame energie. Dat is mogelijk met de Postcoderoosregeling. Een regeling waarmee agrariërs samen met burgers uit de omgeving zonne-energie kunnen opwekken. Als een boer tegen (kleine) betaling zijn dak beschikbaar wil stellen voor zonnepanelen, kunnen bewoners uit omliggende postcodes investeren in de energie-installatie. De deelnemers vormen samen een coöperatie. Deze maakt afspraken met het energiebedrijf over de afname van energie en verzorgt de aanschaf van de panelen. Alle leden in de coöperatie ontvangen een korting op de energiebelasting.

De Postcoderoos gaat uit van de postcode van het bedrijf waar de zonnepanelen worden geplaatst. Bewoners uit dat gebied en de omliggende postcodegebieden kunnen deelnemen in de coöperatie. Om te onderzoeken of de Postcoderoosregeling – ook wel bekend als de Regeling Verlaagd Tarief – ook voor u en uw omgeving interessant is, kunt u contact opnemen met Wijnand Jonkers van de Natuur- en Milieufederatie Utrecht (w.jonkers@nmu.nl). De NMU kan een quickscan maken en u adviseren over wat de eerstvolgende stap kan zijn. Meer informatie vindt u op: lami.nl/images/docs/Factsheet_Postcoderoosregeling_voor_agrariërs.pdf

Colofon

Aanjager is een uitgave van Gebiedscommissie Utrecht-West en Gebiedscoöperatie O-gen. Zij communiceren onder de noemer LaMi over duurzame landbouw in Utrecht. Meer informatie vindt u op www.lami.nl. Ontvangt u de Aanjager liever per mail? Geef dan uw e-mailadres door.

Redactie
Saskia van den Akker, Jos Geenen, Cees de Geus, Miriam Jonker, Paulien Keijzer, Renske Klein, Ton van Schie, Jolande Schuurman.

Eindredactie
Regelwerk, Loppersum

Vormgeving
Heijdens Karwei, Amsterdam

Productie
Roodbont Publishers B.V., Zutphen

Programmabureau Utrecht-West
Postbus 194
3500 AD UTRECHT

Bezoekadres
Provinciehuis Utrecht
Archimedeslaan 6
3584 BA UTRECHT

Contactpersoon
Jos Geenen
06-18300572
jos.geenen@utrecht-west.com

Gebiedscoöperatie O-gen
Postbus 125
3925 ZJ SCHERPENZEEL

Bezoekadres
Huize Scherpenzeel
Burg. Royaardslaan 1
3925 GG SCHERPENZEEL

Contactpersoon
Jolande Schuurman
06-21124625
j.schuurman@o-gen.nl